

2° Κριτήριο

Ενδεικτικές απαντήσεις

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

A1.α.

1 – ΣΩΣΤΟ: «ἔπειτα φωνήν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ».

2 – ΛΑΘΟΣ: «ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής».

3 – ΣΩΣΤΟ: «φύσει μὲν οὖν ἡ ὀρμὴ ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν».

A1.β.

α, δ – 2

β, γ – 1

B1.

Αναφορά από τον Πρωταγόρα στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας γίνεται στις φράσεις: «εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί», «αἱ τέχναι νενέμηνται» και «ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν». Ὅσον αφορά, λοιπόν, τις τέχνες ο καταμερισμός είναι απολύτως απαραίτητος, διότι έτσι: α) εξυπηρετούνται καλύτερα οι πολίτες, αφού ἕνας τεχνίτης μπορεί να εξυπηρετήσει πολλούς πολίτες και β) υπάρχει δυνατότητα ἐμβάθυνσης και ἐξειδίκευσης σε κάθε τομέα, με ἀποτέλεσμα τὴν πρόοδο και τὴν ευημερία τῆς κοινωνίας και γ) ἡ ἐπιλογή του ἐπαγγέλματος εἶναι ὑπόθεση προσωπική του κάθε ἀνθρώπου και συνδέεται σε μεγάλο βαθμὸ με τις εἰδικές δεξιότητες, ἰκανότητες, ταλέντα, κλίσεις που μπορεί να ἔχει. Ἐτσι οἱ δημιουργοί (< δῆμος + ἔργον) εἶναι αὐτοὶ που παράγουν ἕνα ἔργο ωφέλιμο στον δῆμο, στον λαό. Στα ομηρικά χρόνια στους δημιουργοὺς ἀνήκαν οἱ μάντις, οἱ γιατροί, οἱ κήρυκες, οἱ οικοδόμοι κτλ. και ο καταμερισμός τῆς εργασίας ἀφορὰ τους ἰδιώτας και ὄχι τους πολίτας. Αξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἀντὶ του ὅρου δημιουργικὴ τέχνη εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ με ἀνάλογη σημασία οἱ ἐκφράσεις ἔντεχνος σοφία σὺν πυρὶ και ἔμπυρος τέχνη στην προηγούμενη (5η) Διδακτικὴ Ἐνότητα. Καθὼς, ὁμως, στην πορεία του πρωταγόρειου μύθου ἀναπτύσσεται ο πολιτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητας, δὲν εἶναι πλέον ἀναγκαῖα ἡ παρουσία τῆς φωτιάς σε κάθε δραστηριότητα, και ἔτσι γίνεται κυρίαρχο τὸ δημιουργικὸ στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης λογικότητας.

Ὁ Πρωταγόρας φαίνεται ὅτι ἀντιλαμβάνεται τὴ σημασία του καταμερισμοῦ τῆς εργασίας για τὴν πρόοδο του πολιτισμοῦ, γι' αὐτὸ και θέτει τὸ ἐρώτημα με τον Ἑρμῆ. Ὁ καταμερισμὸς, ἐντούτοις, δὲν μπορεί να εφαρμοστεῖ στην πολιτικὴ ἀρετὴ. Ἀν στον καταμερισμὸ τῆς εργασίας ἐντασσόταν και ἡ πολιτικὴ, οἱ ἀνθρώποι δὲν θα ἀποδέχονταν κοινές ἠθικές ἀξίες, και συνεπὼς δὲν θα ἦταν δυνατόν να διαμορφωθοῦν πολιτικές κοινωνίες που να στηρίζονται στην βάση κοινῶν ἀξιών. Στην πολιτικὴ ἀρετὴ (αἰδώς, δίκη) πρέπει να συμμετέχουν ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ πολίτες, γιατί μόνο ἔτσι μπορούν να

συγκροτηθούν οργανωμένες και βιώσιμες κοινωνίες (*«οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν»*). Αντίθετα, με την απουσία της οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί θα οξύνονταν και θα κατέληγαν στην αλληλοεξόντωση των ανθρώπων. Συνεπώς, το ερώτημα του Ερμή είναι καίριο για την εμφάνιση της πολιτικής κοινωνίας, γιατί ο Δίας δεν μοιράζει την πολιτική τέχνη, αλλά δύο ηθικές ιδιότητες αναγκαίες στους ανθρώπους για να οργανώσουν πολιτική κοινωνία. Έτσι, ο Πρωταγόρας με την καθολικότητα και την αναγκαιότητα της αιδούς και της δίκης προβαίνει στην ηθική θεμελίωση της πολιτικής, θέση που υπερασπίζονται και ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης. Διαφορετικά, θα επικρατήσει το χάος που επικρατούσε και πριν από την οργάνωση κοινωνιών, με αποτέλεσμα την αδικία και την αλληλοεξόντωση. Η σημασία και η αυστηρότητα του νόμου του Δία για την πολιτική αρετή τονίζεται από την επιβολή θανατικής ποινής (*«κτείνειν ὡς νόσον πόλεως»*) σε όποιον δεν συμμετέχει σε αυτή. Οι αξίες της αιδούς και της δίκης δεν είναι έμφυτες, γιατί δεν αποτελούσαν γνώρισμα της αρχικής ανθρώπινης φύσης και ο σκληρός νόμος που τις επιβάλλει είναι «έργο του χρόνου, της πικρής πείρας και της ανάγκης». Με αυτόν τον τρόπο, οι πολίτες διαμορφώνουν κοινωνικοπολιτική συνείδηση και αναδεικνύονται υπεύθυνοι για τη χρηστή διοίκηση, αφού αυτή εξαρτάται από το δικαίωμά τους να έχουν βαρύνουσα άποψη για τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων.

B2.

1 – γ, 2 – β, 4 – ε, 5 – α, 6 – δ (περισσεύουν τα ονόματα Αναξαγόρας και Λύκων).

B3.α.

- Αυτή η μπλούζα είναι δώρο από τη θεία μου.
- Από τα έως τώρα δεδομένα δεν μπορεί κανείς να συναγάγει συμπέρασμα.
- Στην αρχή του αγώνα οι παίκτες της αντίπαλης ομάδας ξεκίνησαν με ορμή.
- Στο γραφείο της επικρατεί απόλυτη τάξη.

B3.β.

υπεροχή, επιδείνωση, αδικία, έκθεμα, τελεσίγραφο, κατάχρηση.

B4.

Στο παράλληλο απόσπασμα ο σοφιστής Αντιφών δίνει τον δικό του ορισμό για τη δικαιοσύνη και αναφέρεται στη συμβατικότητα των κοινωνικών θεσμών και τη φυσική πραγματικότητα, στην αντίθεση ανάμεσα στον νόμο και τη φύση. Στα αποσπάσματα από το διδαγμένο κείμενο και ο Πρωταγόρας και ο Αριστοτέλης, αν και εκκινούν από διαφορετική αφετηρία σκέψης, θεωρούν ως προϋπόθεση για τη δημιουργία των πόλεων τη δικαιοσύνη.

Η δικαιοσύνη κατά τον Αντιφώντα ταυτίζεται με τους νόμους και τα έθιμα της κάθε πόλης (*«Δικαιοσύνη είναι... πολίτης»*) και με την τήρησή της ο άνθρωπος επιδιώκει τη μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια γι' αυτόν τον ίδιο. Ο σοφιστής, παρόλο που δεν αρνείται το γεγονός ότι το να ακολουθεί κανείς τη δικαιοσύνη θα μπορούσε να τον ωφελήσει, θέτει ως προϋπόθεση για την ωφέλεια αυτή την εφαρμογή των νόμων και την παρουσία άλλων

ανθρώπων ως μαρτύρων, καθώς στην περίπτωση της απουσίας τους θα έπρεπε κανείς να ακολουθήσει τις επιταγές της φύσης, και αυτό διότι οι *επιταγές της φύσης είναι αναγκαίες* και όχι *συμβατικές*, όπως οι επιταγές των νόμων. Επομένως, σύμφωνα με τον Αντιφώντα, ο νόμος αποτελεί καρπό μιας συμφωνίας, μιας σύμβασης, και η νομοθεσία έχει τεχνητό και αυθαίρετο χαρακτήρα. Άποψη που θυμίζει τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, η οποία υποστηρίχθηκε τον 17ο και 18ο αι. από τους φιλοσόφους Λοκ και Ρουσσώ. Η παραβίαση των νόμων, των αποδεκτών από τα μέλη μιας κοινωνίας, επισύρει την κοινωνική αποδοκιμασία και την ποινή που επιβάλλεται από τους νόμους (*«ντροπή και την τιμωρία»*), μόνο στην περίπτωση που γίνεται αντιληπτή από τους άλλους, ενώ η παραβίαση των επιταγών της φύσης από τον άνθρωπο επιφέρει δεινά, ανεξάρτητα από το αν γίνεται αντιληπτή ή όχι.

Στον μύθο του Πρωταγόρα, η αιδώς και η δίκη, που συνιστούν την πολιτική αρετή, αφορούν όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως. *Αιδώς* είναι το αίσθημα σεβασμού ενός μέλους της κοινότητας έναντι των υπολοίπων, όλες οι ηθικές αναστολές και φόβοι που προφυλάσσουν τον άνθρωπο από αντικοινωνική συμπεριφορά (με άλλα λόγια: ο αυτοσεβασμός, η ντροπή που νιώθει ο άνθρωπος όταν έχει προβεί σε τέτοια συμπεριφορά). Σε ένα λεξικό με τον τίτλο *Όροι*, το οποίο ανάγεται στην πλατωνική Ακαδημία, η αιδώς ορίζεται ως «εκούσια υποχώρηση από απερίσκεπτη συμπεριφορά, σύμφωνα με το δίκαιο και αυτό που φαίνεται καλύτερο· εκούσια κατανόηση του καλύτερου· προσοχή για αποφυγή της δικαιολογημένης επίκρισης» (412c). Το δίπολο των αρετών *αιδώς και δίκη* ισοδυναμεί με το *σωφροσύνη και δικαιοσύνη*, το οποίο χρησιμοποιεί ο Πρωταγόρας στο επιμύθιο του λόγου του. Η *δίκη* στο συγκεκριμένο δεν χρησιμοποιείται με τη σημασία της δικαστικής διαδικασίας. Βρίσκεται κοντά στην αρχική της σημασία· δίκη: το ορθό, το δίκαιο. Κατά προέκταση, η δίκη δηλώνει εδώ την έμφυτη αντίληψη για το σωστό, το κοινό περί δικαίου αίσθημα.

Ο Δίας δίνει τη δυνατότητα να αποκτήσουν αυτήν την αρετή όλοι οι άνθρωποι, διαφορετικά δεν είναι δυνατόν να λειτουργούν ως μέλη μιας κοινωνίας. Η πολιτική αρετή έχει δοθεί ως δυνατότητα στους ανθρώπους οι οποίοι, για να την ασκήσουν με τον καλύτερο τρόπο, πρέπει να να τη διδαχθούν. Η θεμελίωση της αρμονικής κοινωνικής ζωής στο πλαίσιο της πόλης προϋποθέτει την αποδοχή των αξιών της *αιδούς* και της *δίκης*. Η δικαιοσύνη είναι ο εγγυητής της κοινωνικής ζωής και οι νόμοι που εκφράζουν το δίκαιο εξασφαλίζουν τη συνοχή του κράτους. Αν και ο Πρωταγόρας υποστηρίζει πως η τάση κοινωνικής συνύπαρξης δεν εκδηλώνεται από εσωτερική αναγκαιότητα του ανθρώπου, αλλά από εξωτερική που επιβάλλει η φυσική υπεροχή των θηρίων, ο σοφιστής είναι υπέρ των νόμων. Η πολιτική οργάνωση συνεπάγεται υπέρβαση της πρωτόγονης κατάστασης του ανθρώπου.

Αυτό υποστηρίζει και ο Αριστοτέλης στο απόσπασμα από τα *Πολιτικά*. Ο φιλόσοφος, αν και διαφοροποιείται από τον Πρωταγόρα, καθώς διατείνεται ότι η πολιτική κοινότητα δημιουργήθηκε από φυσική αναγκαιότητα («φύσει»), πιστεύει ότι η δικαιοσύνη έχει πολιτική διάσταση («πολιτικόν»), δηλαδή είναι συστατικό στοιχείο της πόλης. Για τον φιλόσοφο είναι έμφυτη στον άνθρωπο η ροπή να συμβιώνει με άλλους ανθρώπους σε κοινωνίες οργανωμένες με πολίτευμα, θεσμούς και νόμους, δηλαδή τόσο η κοινωνικότητα του ανθρώπου όσο και η σύσταση της πόλεως ανάγονται στη φύση, είναι φυσικά φαινόμενα (*«Φύσει μὲν οὖν ἡ ὄρμη ἐν πᾶσιν ἐπὶ τὴν τοιαύτην κοινωνίαν [·: τὴν πόλιν]»*).

Ο Αριστοτέλης επεκτείνει τη σκέψη του, συνδέοντας την ηθική με την πολιτική: ο άνθρωπος μέσα στο οργανωμένο σύνολο της πόλης μπορεί να φτάσει στην ηθική του τελείωση, δηλαδή την ηθική και πνευματική ολοκλήρωσή του. Ήδη από την έκφραση του παραπάνω επιχειρήματός του περί τελείωσης του ατόμου, ο φιλόσοφος θέτει τα θεμέλια, ώστε να διατυπώσει την εκ του αντιθέτου απόδειξη της σημασίας της δικαιοσύνης. Αυτό σημαίνει επί της ουσίας πως αντί να οριστεί η δικαιοσύνη, ο στοχαστής προσδιορίζει το αντίθετο της δικαιοσύνης, δηλαδή της αδικίας, ώστε έτσι εκ του αντιθέτου να εξάρει τη δικαιοσύνη. Επομένως, αν και μέχρι τώρα δεν έχει γίνει άμεσα λόγος για τη δικαιοσύνη, τα θετικά της έχουν επισημανθεί εκ του αντιθέτου, όταν έγινε αναφορά σ' αυτόν που δημιούργησε την πόλη και στα όπλα του ανθρώπου, ενώ τώρα άμεσα δηλώνεται ότι η δικαιοσύνη «είναι στοιχείο συστατικό της πόλεως και αυτό που συγκρατεί την τάξη στην πολιτική κοινωνία». Λόγω του κοινού περί δικαίου αισθήματος εξασφαλίζονται η τάξη, η οργάνωση και η συνοχή στην πολιτική κοινωνία και η δικαιοσύνη συνιστά εξακρίβωση του δικαίου, καθώς η ορθή απονομή της ορίζει τι είναι δίκαιο. Με άλλα λόγια, από την αντίληψη για το δίκαιο εξαρτάται η ορθή απονομή της δικαιοσύνης από τους αρμόδιους φορείς και θεσμούς που υπάρχουν μέσα στις πόλεις.

Κατά τη σύγκριση των απόψεων προκύπτει ότι ο Πρωταγόρας και ο Αριστοτέλης συμφωνούν ότι οι άνθρωποι μπορούν να συμβιώσουν αρμονικά, τηρώντας τους νόμους και εφαρμόζοντας τη δικαιοσύνη σε πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες, ενώ για τον Αντιφώντα, επειδή οι νόμοι είναι δημιούργημα του ανθρώπου, η τήρησή τους είναι αναγκαία μόνο ενώπιον των άλλων. Ο σοφιστής θεμελιώνει τη σκέψη του στο δίπολο *νόμω φύσει* και αξιολογεί ως ανώτερες τις επιταγές της φύσης από τις επιταγές των νόμων. Για τον Πρωταγόρα (*«ὡς παντὶ προσῆκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις»*) και τον Αριστοτέλη (*«Ὡσπερ γὰρ καὶ τελεωθεὶς βέλτιστον τῶν ζῴων ἄνθρωπός ἐστιν, οὕτω καὶ χωρισθεὶς νόμου καὶ δίκης χείριστον πάντων»*) ο άνθρωπος οφείλει να ζει σύμφωνα με τον νόμο και τη δικαιοσύνη, για να υπάρχουν πόλεις, μέσα στις οποίες μπορεί να υπερβεί την πρωτόγονη κατάσταση του.

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΑΔΙΔΑΚΤΟ

1. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Και ο Καλλίας είπε: σειρά σου είναι Χαρμίδα να πεις για ποιο λόγο υπερηφανεύεσαι για τη φτώχεια σου.

Λοιπόν, είπε, αυτό είναι κοινά αποδεκτό, ότι δηλαδή είναι καλύτερο κάποιος να έχει θάρρος παρά να φοβάται και να είναι ελεύθερος παρά είναι δούλος και να τον περιποιούνται καλύτερα από το να υπηρετεί. Εγώ λοιπόν, όταν ήμουν πλούσιος, φοβόμουν μήπως κάποιος διαρρήξει το σπίτι μου και μου πάρει τα χρήματα και μου κάνει κάποιο κακό. Έπειτα και τους συκοφάντες καλόπιανα, επειδή ήξερα ότι ικανός ήμουν μάλλον να κακοποιηθώ απ' αυτούς παρά να τους βλάψω. Και βέβαια συνέ-χεια να ξοδεύω με διέτασσε η πόλη, ενώ δε μου επιτρεπόταν να ταξιδεύω που-θενά.

[Τώρα όμως που έχω στερηθεί την περιουσία έξω από την πόλη και δε λαμβάνω τα κέρδη από τη γη, κοιμάμαι ήσυχα και άξιος εμπιστοσύνης έγινα στην πόλη, ούτε απειλούμαι πλέον, αλλά ήδη απειλώ άλλους, ενώ είμαι ελεύθερος και να ταξιδεύω και να μένω στην πόλη. Και τώρα μοιάζω με τύραννο, ενώ τότε σίγουρα ήμουν δούλος. Παλιά εγώ απέδιδα φόρο στο δήμο, όμως τώρα η πόλη με επίδομα με τρέφει. Και με κατηγορούσαν, όταν ήμουν πλούσιος, διότι συναναστρεφόμουν με το Σωκράτη, τώρα όμως κανέναν δεν τον ενδιαφέρει. Και όταν είχα πολλά, συνέχεια έχανα χρήματα από την πόλη είτε από ατυχία. Τώρα πλέον δε χάνω (εφόσον δεν έχω κάτι), παρά μόνο ελπίζω να πάρω κάτι.]

2. Ο Χαρμίδης εξηγεί το πόσο καλύτερη έγινε η ζωή του από τη στιγμή που στερήθηκε την περιουσία του. Όσον αφορά την ψυχολογική του κατάσταση αναφέρει ότι μπορεί πλέον να κοιμάται ήσυχος και χωρίς έγνοιες, θεωρείται άτομο εμπιστοσύνης, δε νοιώθει να απειλείται από κανένα, ενώ είναι ελεύθερος να φεύγει από την πόλη χωρίς περιορισμούς ή δεσμεύσεις. Από οικονομική πλευρά είναι πάλι ευνοημένος, καθώς πλέον όχι μόνο δεν καταβάλλει φόρους, αλλά αντίθετα η πόλη είναι αυτή που τον συντηρεί με επίδομα. Επίσης, δε χάνει χρήματα από υποχρεώσεις ή συγκυρίες, παρά μόνο περιμένει να πάρει από άλλους. Επισημαίνει ακόμα ότι, όσο ήταν πλούσιος και συναναστρεφόταν με τον Σωκράτη, δεχόταν αρνητική κριτική, ενώ τώρα κανένας δεν ασχολείται μαζί του. Για όλα τα παραπάνω βγάζει και το συμπέρασμα ότι παλιά ένιωθε δούλος, ενώ τώρα μοιάζει πιο πολύ με τύραννο!

3.α. δαπανᾶν : δαπανᾷς
καρποῦμαι : καρποῦται
ἀπειλοῦμαι : ἀπειλεῖται

3.β. λάβοι : λάβης / λαβέ
παθεῖν : πάθης / πάθε

3.γ.
Καλλίας : Καλλίου
οἰκίαν : οἰκιῶν
χρήματα : χρήμασι
πατρίδος : πατρίδα
Σωκράτει : Σώκρατες

4.α.
ἢ φοβεῖσθαι : β' ὀρος σύγκρισης ἀπὸ το κρεῖττον (α' ὀρος το θαρρεῖν)
εἰδῶς : αιτιολογική μετοχή συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος ἐγώ, λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός ἡς αιτίας
ἀποδημῆσαι : τελικό ἀπαρέμφατο, υποκείμενο στο ἀπρόσωπο ρήμα ἐξῆν

τῶν ὑπερορίων : αντικείμενο στο ρήμα στέρομαι
μοι : δοτική προσωπική στο ρήμα ἔξεστί
τυράννω : αντικείμενο στη μετοχή ἔοικώς

4.β.

«ὅτε μὲν πλούσιος ἦν» : δευτερεύουσα επιρρηματική χρονική πρόταση, εισάγεται με το χρονικό σύνδεσμο ὅτε, εκφέρεται με οριστική που δηλώνει το πραγματικό και χρησιμεύει ως επιρρηματικός προσδιορισμός του χρόνου στο ἔφοβούμην

«μή τίς μου τήν οἰκίαν διορύξας καί τὰ χρήματα λάβοι» : δευτερεύουσα ονοματική ενδοιαστική πρόταση, εισάγεται με τον ενδοιαστικό σύνδεσμο μή, εκφέρεται με ευκτική του πλαγίου λόγου και λειτουργεί ως αντικείμενο στο ρήμα ἔφοβούμην

